

Kósa László

MALOMKÖVEK KÖZÖTT

Kisvárosi értelmiség a politikai rendőrség látókörében (1980–1983)

1980 augusztusában a Békés Megyei Rendőr-főkapitányságra (RFK) két olyan ügynöki jelentés érkezett, amely gyulai értelmiségiek romániai magyarok iránti érdeklődéséről adott hírt. Augusztus 12-én „Ridegvári” „titkos megbízott” (tmb.) jelentette, hogy ismerőse, Varga Ferenc vízügyi mérnök birtokában van a *Malomkövek között* című, illegálisan sokszorosított gépirat egy példánya, melyet nemzetiségük helyzetének javítása érdekében romániai magyar értelmiségiek intéztek a román értelmiséghez.¹ Augusztus 30-án „Láng” tmb jelentette Székely János gyulai könyvtárossal, hogy agitációval ugyan nem foglalkozik, de „az átlagosnál jobban fájlalja Erdélyt”. Baráti köre – tagjait felsorolja – hasonló gondolkodásúakból áll, gyakran beszélgetnek egymás között a romániai magyarok sorsáról.² Nem tudjuk, „Ridegvári” milyen korábbi célzott utasítás alapján hívta föl a rendőrség érdeklődését Varga Ferencre. Valószínűleg folyamatosan ebben a témakörben bízták meg „kutató-szűrő” megfigyeléssel. „Láng”-nak azonban tartótisztje június 23-án adta feladatul, hogy barátja, Székely János politikai nézeteit az „erdélyi kérdésben állapítsa meg, konkrét nacionalista kijelentése van-e”, és kik a hasonműködő barátai.³ Különben semmi sem utal a két jelentés közelebbi összefüggésére, esetleges egyéb közös előzményére.

A látókörébe került besúgott személyekről a rendőrség gyűjteni kezdte az adatokat. Gyors munkatempóról tanúskodik, hogy a megyei rendőr-főkapitányság már október 2-án a nyomozás intézményesítésének jóváhagyását kérte Budapestről.⁴ Október 20-án a meglévő anyag alapján körvonalazódó „bizalmas nyomozás”-hoz elkészítették az „előzetes ellenőrzési terv”-et, melynek ekkor adták a „Trianon” fedőnevet (fn.). „A két tmb által közöltek szerint tehát Gyulán létezik egy társaság, mely a hivatalos állásponttal szembehelyezkedve vitatja Erdély sorsát.” Romániai kapcsolataik is lehetnek, akiket egyelőre nem tudnak megnevezni. Az ellenőrzési terv készítője a szereplőket társadalmilag káros irredentizmussal és sovinizmussal vádolta meg. A nyomozók föltevése szerint a szóban forgó értelmiségiek egymásnak adhatják tovább a titkos olvasnivalót. A diktatúra rendőri gondolkodásában általában hamar megjelent az „összeesküvés” lehetősége. Ezúttal is így történt, kapcsolatot feltételeztek az egymástól függetlenül keletkezett két ügynöki jelentés szereplői között. Ezzel szemben már most elárulhatjuk, hogy Székely és Varga baráti köre között – az utóbbiban e sorok írójának neve is fölbukkan – némi személyi átfedéssel kívül más kapcsolat nem létezett, és nem szervezett, hanem egymástól független informális ismerősi csoportok voltak. A nyomozás azonban az idézett föltevésből indult ki.

¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL] 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 35.

² ÁBTL 3.1.2. M-41.471. 70–71. „Láng”; ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 36–37.

³ ÁBTL 3.1.2. M-41.471. 67–68. „Láng”.

⁴ ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 54.

Céljává tették az ellenséges tevékenység felderítését és megszakítását. A szereplők munkahelyéhez igazodva, megnevezték a foglalkoztatandó ügynököket: a figyelmüket fölkelő „Ridegvári”-nak és „Láng”-nak szánták a legfontosabb szerepet, a gyulai székhelyű Körösvidéki Vízügyi Igazgatóságnál (KÖVIZIG) dolgozókat „Farágó Ferenc”, a könyvtárosokat „Forgács” fogja ellenőrizni, az egyházi vonalra bevonják „Kovács György”-öt.⁵

Dolgozatunkban a több évig tartó titkos nyomozást követjük. Előbb azonban bemutatjuk szereplőit: a „célszemélyeket”, az informátorokat és az ügygel foglalkozó rendőrtiszteket. Végül összegezzük, hogyan és miért figyelt ebben az esetben a politikai rendőrség az 1980-as évek elején gyulai értelmiségieket. Elöljáróban szükséges nyomatékosítanunk egy sajátos, a történeti kutatásban nem szokványos körülményt, hogy e dolgozat szerzője nemcsak tényfeltáró történész, hanem mint utaltunk rá fennebb, személyes és családi érintettsége okán maga is szereplője a történetnek. Ez azt jelenti, hogy a belügy által létrehozott iratanyagot kutatva, azt szembesíti és kiegészíti nemcsak azok szóbeli visszaemlékezéseivel, akik ellen a nyomozás irányult, hanem mint forrással, saját élményeivel is.

A nyomozás célszemélyei

Varga Ferenc (Gyula, 1935 – Gyula, 2009) építőmérnök. Elvégezte a debreceni Református Teológiai Akadémiát, miután azonban nem tudott azonosulni az egyházvezetés morális állapotával, felszentelése előtt elhagyta a lelkészi pályát. A budapesti Műszaki Egyetem levelező tagozatán szerzett diplomát. Nyugdíjazásáig a gyulai Körösvidéki Vízügyi Igazgatóságon különböző beosztásokban, hosszú ideig osztályvezetőként dolgozott. Magam barátságban állottam vele. Szakterületén túl humán érdeklődésű, ugyanakkor visszahúzódo természetű embernek ismertem. Személyére nyitották a „Trianon” fedőnevű dossziét, miután – mint idéztük – „Ridegvári” fn ügynök nála látta meg és tőle kapta kölcsön a *Malomkövek között* című, illegálisan sokszorosított szöveget, amely a nyomozás legfontosabb tárgya lett.⁶

Kósa Ferenc (Gyula, 1944) öntözéses növénytermesztési szaktechnikus. A szarvasi Felsőfokú Mezőgazdasági Technikumban szerzett diplomát. 1966 és 1990 között ugyancsak a KÖVIZIG-nél dolgozott különböző beosztásokban (a nyomozás idején főelőadó), majd a Körös-vidéki Környezetvédelmi Felügyelőségénél osztályvezető nyugdíjazásáig. Történetünk szempontjából jelentősége van, hogy 1970-ben fél évet tartózkodott Lengyelországban, és megtanult lengyelül. Utóbb gyakran hívták tolmácsolni a gyulai határátkelőhelyhez vagy hivatalos helyi eseményekhez.⁷

⁵ ÁBTL 3.1.5. O–18438. „Trianon” 25–26, 41–45.

⁶ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 41–45. Varga Ferencsel kutatásaim eredményét több ponton egyeztettem. Sajnos csak egy ideig, mert időközben elhunyt. Halálával emlékezem rá. Őt és családját gyermekkoromtól közeli és barátságilag jól ismertem.

⁷ E tanulmány írójának testvéröccse. Szakmai irányultsága mellett erős társadalomtudományi és humán érdeklődésű. Itt köszönöm meg ismételt tanulmányom írása során nyújtott nélkülözhetetlen segítségét.

Dr. Kulcsár Pál (Nyírbátor, 1912 – Békéscsaba, 2002) jogász. Diplomáját 1935-ben szerezte a debreceni tudományegyetemen. 1941-ben került Gyulára, a járásbírósnál és a törvénytudományoknál lett bíró. 1945 után hamar összeütközésbe került az új rendszerrel. „Egyes minisztériumi rendeletek törvényességének kétségbe vonása miatt” 1948-ban fegyelmi eljárás keretében először pénzbüntetésre ítélték, majd 1949-ben ideiglenesen nyugdíjazták, 1950-ben nyugdíjának folyósítását is megszüntették. 1955. november 3-ig több helyen fizikai munkásként dolgozott, ekkor alkalmazta jogügyi előadóként a (gyulai) Körösvidéki Vízügyi Igazgatóság. Erősen kötődött a gyulai evangélikus egyházközséghez, ahol élénk hitbuzgalmi tevékenységet fejtett ki. A nyomozás idején már nyugdíjas, volt munkahelyén rész-foglalkoztatottként a szakszervezeti jogsegélyszolgálatot látta el.⁸

Operatív rendőrtisztek

A Békés megyei Rendőr-főkapitányság hivatásos állományából, azok közül, akiknek neve a „Trianon” fedőnevű nyomozás irataiban előfordul, négy rendőrtiszt fogyatéki anyaga található meg és kutatható az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL). Életrajzukat viszonylag részletesebben ismertetjük, egyfelől mert az „ügynök-kérdés” kutatását nemegyszer éri az a vád, hogy a „másik oldalt”, azokat a BM-tiszteket, akik a hálózat tagjait beszervezték és foglalkoztatták, a nyomozásokat irányították, alig vagy nem részesíti figyelemben. Ugyanakkor másfelől történetiszociológiai szempontból jelentősen túlmutat a politikai rendőrségen, hogy a tisztek életpályája egyik sajátos, igen jellemző szeletét képviseli a kommunista diktatúra által keltett társadalmi mobilitásnak. Széles körű földolgozásuk egyelőre várat magára. Az alábbi négy eset a „Trianon” fn. ügy járulékaként mintegy például is szolgál.⁹

1. *Bor Imre* (Orosháza, 1927). Iparos családból származik, apja ács, ő hét osztályt végez, és kitanulja a szűcs mesterséget. Szakmájában, majd különböző alkalmazotti munkakörökben dolgozik. 1951-ben három hónapig sorkatona, 1952-ben ifjúsági mozgalmakban való ténykedés után MDP-tag. 1954-ben törzsőrmesterként lép az ÁVH békéscsabai osztályának kötelékébe, a szervezet megszűnésekor, 1956-ban alhadnagy. 1957-ben a Békés megyei RFK-ra kerül, 1962-től ennek politikai osztályán, 1971-től a III/III. osztályon dolgozik, ahol osztályvezető-helyettes lesz. A „Trianon” nyomozati iratain

⁸ További életrajzi részletek rendőri nyilvántartási lapjáról: 1956-ban „az ellenforradalmi munkástanácsban a Szociális Bizottság vezetőjeként vett részt. Tevékenysége a kommunisták és haladó gondolkodású személyek üldözéséből állt. Cselekményeiért nem lett felelősségre vonva. Ellenséges magatartásával az ellenforradalom leverése után sem hagyott fel...” Baráti összejöveteleken ellenséges rádióadót hallgatott, rendszerellenes kijelentéseket tett, bigottan vallásos. Sok „terhelő” adat alapján 1960-tól rendőrségi operatív nyilvántartásba vették, majd figyelődossziét nyitottak rá, ebből 1965-ben előzetes személyi dosszié lett, amelyet 1969-ben megszüntettek, mert nem tapasztaltak nála további ellenséges tevékenységet, de meghagyták az operatív alapnyilvántartásban. (ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 131–132.)

⁹ A fogyatéki anyagok egyes iratai szükségszerűen sokszor fedik egymást, többek között ezért és témánk jellege miatt sem hivatkozunk egyenként a részletekre, a bemutatást személyenként az adatok együttesére támaszkodva végezzük el.

ebben a beosztásban gyakran szerepel az aláírása. További iskolái: Dzserzsinszkij Akadémia, három év a rendőrákadémia levelező tagozatán, Marxista–Leninista Esti Egyetem. 1969-ben őrnagyi kinevezéssel éri el legmagasabb katonai rangját. 1982-ben, nem sokkal történetünk rendőri lezárása előtt, a felső korhatár elérése után nyugdíjazzák.¹⁰

2. Juhász Kiss István (Gyula, 1949). Gimnáziumban érettségizik, és kitanulja a kárpitos-mesterséget. Sorkatonai szolgálata alatt elvégzi a BM tartalékos tiszti iskolát, közben belép az MSZMP-be. Leszerelése után a szakmájában vállal munkát, utóbb a gyulai Húsipari Vállalatnál agitációs politikai tevékenységet végez „függetlenített kultúrfelelős”-ként, majd a gyulavári Művelődési Ház igazgatója is. Két utóbbi vállalását kulturális, főleg irodalmi érdeklődése motiválta. 1981-ben másodszori jelentkezésre alkalmazzák hivatásos operatív tisztnak hadnagyi rangban. Azonban mindössze három évnél kevesebbet tölt BM-szolgálatban a kulturális elhárítás vonalán. „Képességbeli hiányosság” és foglalkozásával is ütköző magánéleti problémák miatt, kérelmére elbocsátják. Többek közt egykori iskolatársa, Székely János figyelése volt a feladata. A „Trianon” fn. ügyben kisebb megbízást teljesített.¹¹

3. Majoros Vilmos (Endrőd, 1929). Szülei gazdasági cselédek voltak, ő 12 éves korától napszámos, cseléd, kubikos gazdáknál és ipari vállalatoknál. EPOSZ- és DISZ-titkár, 1951-ben MDP-tag. Ugyanebben az évben lép Békéscsabán az ÁVH kötelékébe, ahol 1956-ban főhadnagy. Sorkatonai szolgálatot nem teljesít. Viszonylag szűkszavú és talán hézagos életpályadatai szerint kezdettől „a belső reakció elhárítása területén” működött. 1957-ben a rendőrség alkalmazza, 1964-től a Békés megyei RFK III./III. osztályán dolgozik, 1970-ben éri el legmagasabb rendfokozatát (alezredes).

Iskolaként nyolc elemi és két gimnáziumi osztályt tüntetett föl életrajzában. További végzettségei: Dzserzsinszkij Akadémia, háromhónapos pártiskola, Marxista–Leninista Esti Egyetem. 1978-ban nevezik ki a Békés megyei RFK III./III. osztály vezetőjévé. Bár a kinevezés akkori követelményeinek nem felel meg, nagy gyakorlati tapasztalatára és szakmai tekintélyére hivatkozva ettől eltekintenek. Vezető beosztásban végig ő felügyeli a „Trianon” fn. ügyet.

1983-ban ittasan vezetve összetör egy szolgálati gépkocsit, amiért súlyos pénz- és pártbüntetést rónak ki rá, majd 1984-ben nyugdíjazzák. A pártbüntetést három év múlva törlik.¹²

4. Szloszjár György (Szarvas, 1944). A nyomozást csaknem egész időtartama alatt vezető rendőrtiszt kétholdas tanyai kisbirtokos családban született. Hadiárva. Tanyai iskola után Szegeden elvégzi a textilipari technikumot, majd a kondorosi községi tanács társadalmi ösztöndíjával a József Attila Tudományegyetemen a magyar–orosz szakot. Általános iskolai tanár végzettségű feleségével együtt Kétegyháza kap tanári állást. Közben

¹⁰ ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei Rendőr-főkapitányság 1982. Bor Imre.

¹¹ ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei Rendőr-főkapitányság 1359. Juhász Kiss István.

¹² ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei Rendőr-főkapitányság 2406. Majoros Vilmos.

KISZ-es és pártkarriert épít, önként jelentkezik rendőrtisztnek. Először elutasítják, de 1971-ben Békéscsabán III/III-as operatív tisztként hivatásos állományba veszik. Katonai szolgálatot nem teljesít, ellenben a budapesti Rendőrtiszti Főiskola idegen nyelvi szakán felsőfokú német nyelvvizsgával és főhadnagyi ranggal végez. 1978-ban súlyos vétségek miatt katonai fogdában letöltendő öt hónapi elzárásra ítélik, több mellékbüntetés között az MSZMP-ből is kizárják. Azonban szabadulása után nem sokkal visszaveszik a pártba, majd „kiváló” munkájával indokolva többi büntetését is törlik. A megbízható káder nem vész el, a karrier nem törik meg, csupán kifejelete halasztódik. Elvégzi a Rendőrtiszti Főiskola vezetőképző tanfolyamát és a Marxista–Leninista Esti Egyetem szakosított tagozatát, pályáját jutalmak és elismerések kísérik. 1987-ben őrnagyi kinevezést kap, előbb vezetőhelyettese, majd 1984-től (utolsó) vezetője a Békés megyei RFK III/III. osztályának. Közben párttitzségeket is visel. 1989. december 20-án leteszi az esküt a Magyar Köztársaságra, de a következő január 31-én – mivel az ehhez „szükséges szolgálati időt megszerezte” – nem egészen 46 éves korában nyugdíjazzák. Történetünk szempontjából megjegyzésre méltó, hogy Szloszjár nem sokkal „priuszának” törlése után kapta meg a „Trianon” fn. nyomozás – akkor még személyi dosszié – irányítását (1981. április 14.), és ugyancsak nem sok idővel ennek lezárása után nyerte el osztályvezetői kinevezését.¹³

Szloszjár György pályájának van két figyelemreméltó vonatkozása, melyek szerintünk tágabb összefüggésben általánosíthatók, ezért nem tanulság nélküli kitérni rájuk, és föltenni a kérdést, vajon az övé mennyire tekinthető „tipikus” rendőrtiszti karriernek.

1. Az idősebb belügyi tisztek jelentős hányadától eltérően nem szolgált, születési événél fogva nem is szolgálhatott az ÁVH-nál. Már olyan korosztályhoz tartozott, amelyet iskolázottsága és viselkedése lényegesen megkülönböztetett az első belügyes generációtól.
2. Személyében a Kádár-korszak káderpolitikájának mintaszerű megtestesülésével találkozunk. Szocializálódása jellegzetesen képviseli, a párt- vagy belügyi szervek hogyan találtak meg és kötöttek magukhoz embereket – különösen, ha azok értelmesebbek és tehetségesebbek voltak (esetünkben egyetemet végzett, nyelveket tudó személyről van szó). Kiváltképpen így történt az alsóbb társadalmi rétegekből érkezőkkel, akiknek a legkisebb emelkedés is jelentősnek számított. Szloszjár egész egzisztenciáját a fölnevelő rendszernek köszönhetette.¹⁴ A fölített kérdésre azonban csakis nagyobb számú életpálya fölírása után lehetne hitelt érdemlően felelni.

¹³ ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei Rendőr-főkapitányság 2836. Szloszjár György.

¹⁴ Ennek a karriernek van néhány olyan járuléka, melyeket a kutatás divatos kifejezéssel a Kádár-korszak „emb-lematikus” társadalomtörténeti tartozékaiként említ. Szloszjár Békéscsabán szolgálati lakást kap, felesége ugyanott általános iskolai tanár, igazgatóhelyettes, végül igazgató lesz. Kétszer vásárolnak Trabantot, OTP-kölcsönrel saját lakótelepi lakáshoz jutnak (ÁBTL 2.8.1. BM Békés megyei Rendőr-főkapitányság 2836. Szloszjár György). Kutatás közben fölvetődött, hogy a Békéscsabán lakó Szloszjár Györgyöt személyesen megkeressem. Végül nem tettem rá kísérletet, mert a fölített anyagban rendőrtiszti vonatkozásban sem homályos, sem értelmezhetetlen részletekkel nem találkoztam. A személyes visszaemlékezések szerint Szloszjár feladatát határozottan képviselő, de mérsékelt magatartású emberként viselkedett. Bizonyára forgatta az 1960-as évek-től használt, a belügyi tiszteknek stílusváltást és differenciált magatartást előíró, belső használatú tankönyveket és egyéb oktatóanyagokat. Nem tudjuk azonban, általában mennyire felelt meg a kívánt mintának. (Vö. MIRÁK Katalin: *Az „ideális tartótiszt”. Egyházúldözés és egyházúldözők a Kádár-korszakban*, szerk. Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László, Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest 2010, 170–194.)

A „Trianon” fn. dossziében szereplő további békéscsabai operatív tisztek névsora a csoportdossziében felbukkanásuk idején viselt rangjukkal: Elekes István ezredes, ÁB-he-lyettes, Horváth Lajos alhadnagy, Kuti Péter hadnagy, Nagy Ferenc főhadnagy, Nagy Sándor alhadnagy (III/II), Szekeres Sándor alezredes, osztályvezető (III/II), Sente Ist-ván őrnagy.

A nyomozásban foglalkoztatott „társadalmi kapcsolat” (tk.), hálózaton kívüli információforrás

B. V. – Írásbeli jelentések és visszaemlékezések alapján valószínűséggel állítható, ám teljesen nem bizonyítható, hogy azonos a KÖVIZIG sokszorosító részlegében dolgozó Bacsa Vilmos, aki mint kulturális érdeklődő, magát képezni vágyó, értelmiségiek társaságát kereső fiatalember tűnik föl történetünkben. Utóbb még a nyomozás idején nyomdász szakképzettségének megfelelően a gyulai Dürer Nyomdában helyezkedett el.¹⁵

A nyomozásban foglalkoztatott nem hivatalos állományú titkos megbízottak (hálózati személyek)

„Faragó Ferenc” – Valószínűleg, ám teljesen nem bizonyíthatóan azonos Kovács Lajos-sal (Devecser, 1930), aki a nyomozás idején a KÖVIZIG főmérnöke volt. Sente István főhadnagy szervezte be 1972-ben „kémelhárítás” foglalkoztatási vonalra. Történetünk idején a Békés megyei RFK III/II-es (kémelhárítás) osztályhoz tartozott. A „Trianon” fn. ügy nyomozásának elején nem sok idővel jelentése után Nyugat-Európába emigrált, ezért 1981 tavaszán törölték a hálózatból.¹⁶

„Forgács Béla” – Valószínűleg, ám nem teljesen bizonyíthatóan azonos Balogh Ferenc (Mezőberény, 1923) békéscsabai könyvtárossal. A Békés megyei, elsősorban a békéscsa-bai kulturális életéről jelentett.¹⁷

„Kovács György” – Valószínűleg, ám teljesen nem bizonyíthatóan azonos ifj. Kendeh György gyulai evangélikus lelkésszel (1974–1989). Végzős teológushallgatóként 1966 őszén szervezte be Hevesi Károly hadnagy egyházi vonalra Budapesten. 1976 nyarán vette át a Békés Megyei Rendőr-főkapitányság, ahol 1989 tavaszáig foglalkoztatták, ami-kor a budapest–angyalföldi evangélikus egyházközségbe hívták meg lelkésznek. Békés megyében elsősorban evangélikus lelkészekről és gyülekezetekről jelentett, köztük a sa-játjáról. Gyulán a kulturális élet, az értelmiség, az evangélikus mellett más felekezetek – elsősorban a református – képezték fő megfigyelési területeit. Gyulán töltött utolsó

¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 109–110.

¹⁶ ÁBTL 2.2.2. 6-os karton „Faragó Ferenc”; ÁBTL 3.1.2. M–38638. „Faragó Ferenc”

¹⁷ Az 1978-ban kiállított 6/a karton szerint „Forgács Bélát” a vele szakmai és „baráti viszonyban” lévő dr. Futaki Gergely nyugalmazott békéscsabai könyvtáros figyelmével bízták meg. (ÁBTL 2.2.2. 6/a karton; munkadossziéi: ÁBTL 3.1.2. M–40.851 „Forgács Béla”; ÁBTL 3.1.2. M–40.851/1 „Forgács Béla”.)

hónapjaiban a kezdődő ellenzéki politikai-társadalmi szerveződésekről is adott információkat.¹⁸

„Láng” – Valószínűleg, ám teljesen nem bizonyíthatóan azonos dr. Görgényi Gábor (Gyula, 1944) gyulai ügyvéddel. „Láng”-ot 1976-ban szervezte be „kulturális elh[á]rtás[.]” foglalkoztatási vonalra Bor Imre őrnagy. Kezdetől értelmiségiek figyelésével bízták meg.¹⁹

„Puskás” – Valószínűleg, ám teljesen nem bizonyíthatóan azonos Pipicz Sándor (191[?]–199[?]) tisztviselelővel. 1944 őszén a Gyulai Államépítészeti Hivatal munkatársa, 1976-ban a Békés megyei társadalombiztosítástól (SZTK) – ahol nyugdíj-ügyek ellenőréként dolgozott – ment nyugdíjba. Saját maga által rögzített adat szerint gyulai lakosként 1947-től folyamatosan az állambiztonság ügynöke volt. Öt munkadossziéjáról tudunk, de ezek közül csak az 1966-ban nyitott és 1983-ban lezárt, utolsó hozzáférhető az ÁBTL-ben. Működésének utolsó éveiben a gyulai értelmiség – köztük Simonyi Imre – megfigyelésével bízták meg. Történetünkben dr. Kulcsár Pálról jelentett, akit sok évig közelről ismert.²⁰

„Rábai” – Valószínűleg, ám teljesen nem bizonyíthatóan azonos Bohr Miklós (Békéscsaba, 1931) békéscsabai néptánc-koreográfussal. A nyomozás során, bizonyára a szakterületi közelség gondolva, e sorok írójáról és testvéreiről kérdezték.²¹

„Ridegvári” – Beszervezésének ideje és körülményei ismeretlenek. Valószínűleg, ám teljesen nem bizonyíthatóan azonos Nagy Sándor (Micske, 1914 – Gyula, 1991) gyulai református lelkésszel (1953–1984), a békési egyházmegye esperesével (1959–1983). A „Trianon”-ügyben játszott szerepe arra vall, hogy nem csak „egyházi vonalon” foglalkoztatták. Négy munkadossziéjáról tudunk, de sem ezek, sem beszervezési dossziéja nincs az ÁBTL őrzésében. Vagy megsemmisítették őket, vagy esetleg valahol lappanganak.²²

¹⁸ ÁBTL 2.2.2. 6-os karton „Kovács György”. Munkadossziéi: ÁBTL 3.1.2. M-42.184. „Kovács György”; ÁBTL 3.1.2. M-42.184/1. „Kovács György”; ÁBTL 3.1.2. M-42.184/2. „Kovács György”.

¹⁹ 1979. VII. 10-én kelt foglalkoztatási tervében – nagyobbára az előzmények nyomán – három feladatkört jelöltek ki számára. 1. Simonyi Imre költő rendszeres ellenőrzése. 2. „Ügyvédek, orvosok, bírósági dolgozók, színészek és egyéb értelmiségi személyek között felderítő jelleggel végezzen kutató szűrő tevékenységet az ellenzékiekkel, a nacionalizmust terjesztők megállapítása érdekében”. 3. Dr. Molnár Mátyás, 1978-ban rendőrhatalomra figyelmeztetésben részesült békéscsabai ügyvéd „utóellenőrzése”. „Láng”-nak 1987 tavaszán szűnt meg a hálózati tagsága (ÁBTL 2.2.2. 6-os karton „Láng”; ÁBTL M-41.471. „Láng” 49).

²⁰ ÁBTL M-39.660. A gyulai ügynökök föltehetően doyenje életét és működését nem kutattam. Ismert életrajzi adatait ezen a helyen is köszönöm Wlassits Nándornak (Gyula).

²¹ ÁBTL 2.2.2. 6-os karton „Rábai”; ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 156.

²² A munkadossziék száma: ÁBTL 3.1.2. M-14.731; ÁBTL 3.1.2. M-41.814 + két kötet. Az elsőt 1962-ben, az utolsót 1988-ban zárták le (ÁBTL 2.2.2. M-napló). 6/a kartonja szerint történetünk elején 1980. október 22-én külön megbízták Kósa Ferenc figyelésével, akivel „barátságban” állt (ÁBTL 2.2.2. 6/a karton „Ridegvári”). Más dossziékban fennmaradt jelentéseit ismerjük, ám mindössze három (1967. IV. 25-i és V. 24-i, valamint 1979. VII. 24-i) jelentése került be a református egyházra vonatkozó fontos iratokat gyűjtő, központi belügyi csoportdossziéba (ÁBTL 3.1.5. O-13.586/5. A református egyházi

„Szabadai” – 1966 márciusában szervezte be Rusznák Mihály százados „kémelhárítás” foglalkoztatási vonalra. A „Trianon” fn. ügy idején a Békés megyei RFK III/II-es osztálya tartotta. Valószínűleg, ám teljesen nem bizonyíthatóan azonos dr. Varga Ferenc Imre ügyvéddel (Kunágota, 1930). A célszemély Varga Ferenc mérnökkel (ház)tőszomszédok voltak, és mind a személyes emlékezők, mind a belügyi iratok szerint kimondottan rossz viszonyban álltak, amit a névazonosságból adódó súrlódások különösen motiváltak.²³

„Zoltán” – Azonos Réthy Zsigmonddal (Békéscsaba, 1946 – Békéscsaba, 1998). 1979 januárjában szervezte be „katonai obj[ektum]. ell[enőrzés].” (III/II-es osztály) foglalkoztatási vonalra Varga András hadnagy. Személyi lapján azonban „a kulturális és tud. területen elhelyezkedő ellens. tevékenységet kifejtők ellenőrzése is” szerepel. Ekkor az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal (OKTH) Szabadkigyósi Tájvédelmi körzetének vezetője, másodállásban pedig a Békés Megyei Múzeumok Igazgatóságának természettudományos muzeológusa.²⁴ Réthy Zsigmond a debreceni Tanítóképző Intézet népművelés–könyvtár és a szegedi Tanárképző Főiskola biológia szakán levelező úton szerzi felsőfokú okleveleit. A muzeológus pályán a legmagasabb beosztása természet-tudományi osztályvezető. Fő tudományos területét az ornitológia képezte, jelentősebb műve a *Magyar madártani bibliográfia*.²⁵ Tudománynépszerűsítéssel is foglalkozott. Képző-művészeti (festészet, grafika) és fényképező tevékenységet szintén folytatott.

Dr. Kántor Melinda orvosnőnek, Varga Ferenc feleségének figyelését is tervbe vette a rendőrség „Angyalföldi” és „Vecsey” fn. ügynökökkel, kórházi kollégáival, de a „Trianon”-dossierében nem találhatók tőlük jelentések.²⁶ Valószínűleg, ám teljesen nem bizonyíthatóan „Angyalföldi” dr. Balázs Péter, „Vecsey” dr. Gaál János gyulai (Békés Megyei Kórház) orvossal azonos. Az utóbbit a Békés megyei RFK III/II. osztály tartotta. „Angyalföldi”-t emigrálása miatt 1983 tavaszán törölték a hálózathoz.²⁷

reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása 116, 187; ÁBTL 3.1.5. O–13.586/7. A református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása 350). A hiány ugyancsak sejteti, hogy nem föltétlenül egyházi vonalon „dolgozott”, bár igaz, hogy az idézett terjedelmes csoportdossieréből általában és föltűnően hiányoznak a békési református egyházmegyére vonatkozó iratok, ami persze megsemmisülésük vagy lappangásuk külön történetére is utalhat.

²³ ÁBTL 2.2.2. 6-os karton „Szabadai”. „Szabadai”-t együttműködés megtagadása miatt 1968-ban kizárták a hálózathoz, de 1980 őszén a „Trianon”-nyomozás indításakor reaktiválták. (Munkadossierje: ÁBTL 3.1.2. M–28.777. „Szabadai”).

²⁴ Az azonosítás azért biztos, mert nemcsak 6-os kartonja van meg, hanem hozzáférhető beszervezési dossierje is (ÁBTL 2.2.2. 6-os karton „Zoltán”; ÁBTL 3.1.1. B–160.068. „Zoltán”), amely tartalmazza saját kezűleg írt beszervezési nyilatkozatát és a jutalom vagy költségtérítés címen fölvevett összegek nyugtáit is. Munkadossierje nincs az ÁBTL őrzésében, jelentései másolatban, más dossierékban maradtak fenn. Kiseb, de az állambiztonsági szolgálatok kutatásának története szempontjából figyelemreméltó adalék, hogy „Zoltán” hónapokkal a rendszerváltozás után, csak 1991. július 31-én és saját kérésére lépett ki a hálózathoz.

²⁵ Kiadta a Békés Megyei Tanács Környezet- és Természetvédelmi Bizottsága, Békéscsaba, 1980.

²⁶ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 30–34.

²⁷ ÁBTL 2.2.2. 6-os karton „Angyalföldi”, ÁBTL 3.1.2. M–39.489 „Angyalföldi”; ÁBTL 2.2.2. 6-os karton „Vecsey”, ÁBTL 3.1.2. M–34.562. „Vecsey”, ÁBTL 3.1.2. M–39601. „Vecsey”.

A belügyi hálózat ügyünkben foglalkoztatott köre akkor teljes, ha megnevezzük azt is, akit feltételeken sem tudtunk azonosítani. „Halászi” fn. titkos munkatárs (tmt) jelentéseiből kitetszőleg a gyula-gyulavarsándi határátkelőnél vámtisztként vagy útlelvizsgálóként szolgált, történetünk idején a Békés megyei RFK III/II-es osztályhoz tartozott.

„Malomkövek között”

A legfontosabb corpus delictit a birtokomban megőrzött, saját irataim között föllett két példány alapján ismertetem. Az egyik láthatóan többek által forgatott, kissé gyűrött, magyar és román karakterekkel egyaránt ellátott írógéppel készült, másfeles sortávolsággal húsz A4-es oldal terjedelmű. A címe fölött ez a megjegyzés áll: „Fordítás román nyelvből”. Alcíme: „Levél a román értelmiségiekhez”. Mottója: „Audiatur et altera pars” (‘hallgattassék meg a másik fél is’). A végén 1978. május 25-i dátum szerepel. A levél történelmi hivatkozásokkal, észérvekkel és érzelmi hatásra törekedve igyekszik a román értelmiséget meggyőzni Románia nemzetiiségi politikájának helytelen voltáról; belátásukra hivatkozva rábírní őket ennek a magyarok szempontjából pozitív befolyásolására. Alaphangja panaszos. Záró része szerint a román kormányhoz – az aláírók személyi szabadságának védelme miatt – névtelenül juttatták el. Egy példányát a 62 magyar aláíró nevével és lakcímével egy svájci közjegyzőnél helyezték letétbe, azzal a megbízással, hogy a román kormány kérésére igazolhatja hitelességét. A másik, az előzővel híven azonos példányt átütő papírra magyar betűkarakterű gépen másolták egyes sortávolsággal, 16 oldal terjedelmű.

Fogós kérdés az irat keletkezése. A birtokomban lévő példányok szövege minden valószínűség szerint eredeti magyar fogalmazvány. Az sem biztos, hogy létezett egyáltalán román változat, ugyanis a nyomozás során erre nincs utalás. Nem kizárva romániai eredetét, fölvetődhet az is, hogy szerzője (ha egyedül fogalmazta, nem többedmagával) nem romániai illetőségű, legfeljebb egykor Romániában élt. Erősen történelmi érdeklődésű, de jártassága nem feltétlenül vall rendszeres történészi képzettségre. Végül elképzelhető, hogy a záradék a svájci közjegyzőhöz kerülő letétről tudatos félrevezetés, az iratot meg sem próbálták oda, sőt a román értelmiségiekhez sem eljuttatni. A szöveg elsősorban magyar olvasókra számítva, az ügy melletti hangulatkeltés, a romániai magyarság számára pozitív megoldásban reménykedés ébren tartásának céljából készült. Gyulai olvasottsága és a belügyiek tartós figyelme igazolja ezt a célt. Utóéletére alább visszatérünk.

A titkos nyomozás

Mielőtt azonban a nyomozás menetével megismerkedünk, bár sokak számára magától értetődő, mégis hangsúlyoznunk kell, hogy a történet alapját eltérő álláspontokat és helyzeteket tartalmazó „mi-ők” viszonylat képezi. Egyik oldalon voltunk „mi”, a gyanútlan (a megfigyelésünket nem észlelő) polgárok, akik nem szervezkedtünk az államrend

ellen, de szűkebb körben és nem provokatív magatartással olyan gondolatokat, meggyőződést, érzelmeket ápolunk, nyomtatott vagy kézíratos anyagokat olvastunk, adtunk tovább, amelyeket a hatalom birtokosai magukkal szemben ellenségesnek ítélték, ezért nem kaphattak nyilvánosságot. Másik oldalon voltak „ők”, az államot képviselő politikai rendőrség operatív tisztjei, akik hivatalból különböző módszerekkel, többek között titkos megbízottaik jelentéseire és más eszközökre támaszkodva üldözték szerintük társadalmilag veszélyes tevékenységünket; megszakítani, és folytatását megakadályozni törekedtek. Kétségtelen gyöngye pontja ennek a fölöstásnak, hogy vajon a titkos hálózati személyek és a társadalmi kapcsolatok melyik oldalhoz tartoznak. Abból a szempontból tekintve, hogy a belügynek „dolgoztak”, a rendőrség oldalán a helyük. Arra gondolva azonban – és semmilyen szempontból sem fölmentve őket –, hogy történetünk idején két ügynök is emigrál, fölmerül a kényszerítés kérdése. Lehetséges, hogy valamelyes rokonszenvet éreztek az általuk megfigyelték iránt és erkölcsi fenntartásuk lehetett saját magukkal szemben, s ezzel már nem egyértelmű az elhelyezkedésük, ezúttal is bizonyítván, mekkora terhe volt a társadalomnak a titkosrendőrség széles körű működése.

Rátérve a nyomozás menetére, dolgozatunk elején utaltunk rá, hogy az azt elindító jelentések a titkos megbízottak foglalkoztatásának nem speciális eseteiként készülhettek. „Ridegvári” ekkor még meglévő munkadossziéiból „régí anyag” jelzéssel több korábbi jelentése részleteit átemelték az alakuló „Trianon” fn. dossziéba. Ezek hasonló ügyekben foglalkoztatásáról tanúskodnak (Románia, Erdély). Nem ismerjük azonban a tartótisztek ezek keletkezéséhez adott utasításait. A legrégebbi fennmaradtat (1968. VIII. 6.) vagy önszorgalomból, vagy széles körű jelentéskötelezettségben írta „Ridegvári”. Beszámol arról, amit politikai mendemondaként e sorok írójától hallott az aktuális magyar–román viszonyról. Magam akkor már nyolcadik éve nem laktam Gyulán, tehát nem lehettem számára kijelölt, megfigyelendő személy. Egy erdélyi út után szüleimet látogatva tartózkodtam a városban, és mint ilyenkor többször, bár nem rendszeresen, beszámoltam néhány élményemről a romániai származású „Ridegvári”-nak, akivel naponta találkozhattam. Az időrendben következő megmaradt jelentést valószínűleg a Kósa család bemutatásaként kérték tőle (1973-ban). Ifj. Kósa Ferencről elmondja, hogy előző évben a hivatalos gyulai rendezési (tulajdonképpen a tradicionális belvárost lebontó) terv elleni sikeres, az akkori városvezetést kellemetlenül érintő lakossági tiltakozás egyik szervezője volt. Szó esik már lengyel kapcsolatairól is, amelynek – látni fogjuk – később jelentősége lesz. 1980 tavaszán és nyarán, a *Malomkövek között* fölbukkanásának besugása előtt „Ridegvári” egy-egy megmaradt jelentése szól a magyar–román történešzviták kapcsán legális folyóiratokról, a Kósa család romániai és lengyel kapcsolatairól, vagy például arról, hogy találkozott Gyulán egy rendőrségi megfigyelés alatt álló, egyházi szolgálatból kizárt református lelkésszel.²⁸ Az előzetes ellenőrzés idején (1980. október 7.) a Kósa

²⁸ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 46–50. Jelentéseiben véleményünk szerint kommentáló hozzáállással gyakran ír lényegtelen és nem igazán a tárgyhoz tartozó dolgokról, például személyek külső megjelenéséről (hosszú haj és szakáll általa rosszalit viseletéről) vagy magánéleti mozzanatokról, sőt magatartásokat minősít. Mindezt többnyire éllel vagy némi furcsa sértődöttséggel teszi.

családról készített átfogó jelentése voltaképpen tehát folyamatosságot képvisel, frissebb tartalmú, de az előzményekhez hasonló hangnemű.²⁹

Közben zajlott a rendőrségi rutinmunka, sorra beérkeztek a feladatokkal megbízott ügynökök további információi. „Farágó Ferenc” alapvetően jóindulatú beállítással Varga Ferenc és Kósa Ferenc munkahelyi körülményeiről és magatartásáról jelentett, de azért – nyilván „Ridegvári” működéséről nem tudva – megjegyezte, hogy „mindkét dolgozó a református klérushoz kötődik” és „irredenta tevékenységüket az egyház keretében fejtik ki”. Ezzel a rendőrség szemében az ügy egyházi-vallási vonatkozását erősítette. Kósa Ferencsel sikerült négy szemközt a lengyel helyzetről beszélnie: „lengyel szimpatizáns, de nem szocializmusellenesen”. Vargával kudarcot vallott, mert nem volt hajlandó politizálni vele.³⁰

Viszont ugyancsak Vargáról „Szabadai” jelentése kendőzetlenül rosszindulatú (1981. I. 4.): „Varga bigott vallásossága mellett igen reakciós gondolkodású”. Bemutatja rokon- és baráti körét, szomszédi viszonyait, fölfedi romániai kapcsolatát Dánielisz Endre nagyszalontai tanárral.³¹

„Kovács György” legelőször (1980. XI. 14-én) Varga Ferenc szoros református egyházi kötődéséről tudósított, amelyet különben a „célszemély” soha nem titkolt.³²

„Ridegvári” ugyanekkor Varga családi és baráti kapcsolatrendszerét részletezte. Az utóbbiban kiemelt helye van özvegy Kósa Ferencnének és Gyarmati István kórházi főorvosnak, valamint feleségének. A rendőrség ismételtén értesülhetett tőle, hogy a *Malomkövek között* Varga Ferencnél bukkant föl először, egyelőre azonban nincs újabb hasonló kiadvány a birtokában. Az ügynök nem merte megkérdezni tőle, kitől származik, szerinte az gyanús lett volna. E sorok írójától azonban kapott két újabb román–magyar témájú olvasnivalót: 1. George Schöpflin: *Les hongrois de Roumanie*; 2. Jean Csonka (sejthetően álnév) vitázik egy kurrens bukaresti kiadvánnyal a hivatalos román őstörténeti álláspont-ról (*La version la plus récente de la théorie de la continuité daco-roumaine*).³³ Ezeknek a tanulmányoknak az volt a különös jelentősége, hogy a magyar–román szembenállásról szólva nemzetközileg elismert fórumokon jelentek meg. A megismétlődő érdeklődés hatására a gyanútlan Varga Ferenc hamarosan Franciaországból származó képeslapot mutatott „Ridegvári”-nak, amelyen egy büntetésbe állított kisfiú látható, nyakában „magyarul beszéltem” táblával, továbbá Ceaușescu párizsi látogatásáról szóló újságkivágatokat.³⁴

²⁹ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 38–39.

³⁰ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 61.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 66–67.

³² ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 62.

³³ Az utóbbi jelenleg is birtokomban van. Schöpflin francia nyelvű munkáját (George SCHÖPFLIN: *Les hongrois de Roumanie. Groupement pour les droits des minorités*, Paris, 1979, 28 lap) később elajándékoztam, de eredeti angol kiadását ma is örööm: *The Hungarians of Roumania. Minority Rights Group, Report 37*, London, 1978, 20. A másik írás Jean CSONKA: *La version la plus récente de la théorie de la continuité daco-roumaine. Documentation sur l'Europe Centrale*, *Periodique trimestriel* Vol. 17. 2–3–4. (1979), 115–126, 216–234, 293–306.

³⁴ A szóban forgó francia nyelvű kiadványok tartalmát valószínűleg „Ridegvári” ismertette röviden a rendőrség számára. A képeslap fotókópiája is megmaradt a nyomozati anyagban, magam szintén örööm egy példányát. (ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 40, 52–53, 58–60, 63, 70, 76.)

Időközben az operatív tisztek hálózaton kívüli kapcsolatokról is folyamatosan kérdezősködtek a Székely János és a Varga Ferenc körül fölmerült személyek kilétéről. Szlosz-jár György főhadnagy a gyulai Erkel Gimnáziumban „Simon György ig. helyettes tart. op. tiszt és B. I. társadalmi kapcsolat segítségével” tájékozódott.³⁵

A „Trianon” fedőnevet viselő dossziében még az ügy indulása előtt keltezett jelentés olvasható „Forgács”-tól a fent említett Dánielisz Endre nagyszalontai tanárról, irodalomtörténészről (Gyulán, Békéscsabán, Orosházán kikkel találkozott és miről beszélgettek). Ennek azért lehetett jelentősége, mert Dánieliszről, aki a célszemélyekkel közeli kapcsolatot tartott, egy ideig úgy vélték, hogy Romániából illegális iratokat hozhat be, ám „terhelő” adat híján ezt a fonalat viszonylag hamar elejtették.³⁶

„Szabadai”-nak külön foglalkoztatási tervet készítettek: figyelje, kiktől érkezik külföldről levél szomszédjának, Varga Ferencnek, kik keresik föl gyalogosan, írja föl a háza előtt álló külföldi gépkocsik rendszámát.³⁷ „Ridegvári” változatlanul rendszeresen fölkereste a lakásán Varga Ferencet és érdeklődött újabb olvasnivalók iránt, de eredménytelenül, sőt még a húsvéti istentisztelet után a templomból kijöve is próbált Vargával politizálni.³⁸

E sorok írójáról és feleségéről a titkos operatív eszközök sorában gyakori – februárban Budapestről kért – „környezettanulmány” áprilisban érkezett meg Békéscsabára.³⁹ Az adatok gyarapításának folyamatába időnként egy-egy terjedelmesebb rendőri fogalmazvány ékelődött. Ezek egyfelől összegzik az addig történeteket, másfelől tartalmazznak néhány újabb ötletet, vagy inkább a nyomozók számára tennivalót is, de lényegesen nem módosítják a nyomozást, akkor sem, ha jogilag bővül annak mozgástere. 1981. január 13-án Horváth Lajos alhadnagy jegyzi az „értékelő összefoglaló jelentést”. Szerintünk eltúlozza az eset súlyát. Feltehetően azért, mert a cél az „előzetes ellenőrzés” „bizalmas nyomozás”-sá átminősítése. Azonban az eredeti elképzelésnek azt az elemét, hogy a Varga Ferenc és köre, valamint a Székely János köre között kapcsolat létezik, bizonyíték híján föladják, az utóbbiak ügyét ezután elkülönítve vizsgálják. Székely János figyelése valóban kikerült a „Trianon” fn. nyomozásból, bár, mint látni foguk, neve még előbukkan. „Nosztalgia” fedőnéven előzetes ellenőrzést nyitnak a személyére.⁴⁰ Ugyancsak

³⁵ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 69. (Erney Éva, Koltai Gabriella). Az ellenőrzött személyek nagyobb hányada felsőfokú végzettségű volt, egy részük pedagógus, mint az ugyancsak ellenőrzött dr. Rakonczai János, Nagy Sándor lelkész Szegeden élő rokona is. Nyoma van, de az írásos anyaga hiányzik az id. Székely János, ifj. Székely Jánosné Becsy Eszter, Gyarmathy Zsolt és felesége, Székely Erzsébet, Péntes Ferenc, Erney Attila, Erneyné Fenyvesi Erika, Hargitai Zoltán és felesége, Becskereki Ilona, Tamás András és felesége, Kósa Zsuzsanna, valamint Kósa Géza utáni rendőri érdeklődésnek. (ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 40.)

³⁶ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 45, 66–67, 75, 77–78, 93.

³⁷ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 89–90.

³⁸ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 70, 76, 91, 94.

³⁹ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 87–88.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 71–74. 1981 tavaszán Bor Imre őrnagy behívja Székelyt a megyei főkapitányságra, ahol négyórás beszélgetés közben próbálja magatartása miatt megfélemlíteni, majd figyelmeztetésben részesíti. Ezt a tárgyunktól elágazó vonalat azonban nem követjük. Székely Jánosnak ezúton is köszönöm, hogy az ÁBTL-től állampolgári jogon kikért megfigyelési anyagát betekintésre átengedte. A levéltári anyagban hasztalanul kerestük a megnevezett „Nosztalgia” dossziét, még a rendőr-

január 13-án meg is hozták a határozatot a bizalmas nyomozás elrendelésére, amely más néven voltaképpen hónapok óta folyt. „Hálózati úton jutott tudomásunkra, hogy Gyulán többen hozzájutottak a »Malomkövek között« című illegálisan terjesztett ellenséges tartalmú irományhoz. Az anyagban foglaltakat – a hálózat jelzése szerint – baráti körben megvitatják, s a résztvevők nacionalista, irredenta nézeteiknek adnak hangot Erdéllyel kapcsolatban.” Varga „a Btk. 269. § (1) bek. d. pontja szerint minősülő közösség megsértése büntettének elkövetésével gyanúsítható”. Tekintve a „társadalmi veszélyességet”, bizalmas nyomozás megkezdését kérik engedélyezni Budapestről „Trianon” fedőneven személyi dosszié keretében.⁴¹

Az 1981. február 6-án datált „bizalmas nyomozás terve” az előző hasonló iratoknál kevesebb előzményt tartalmaz, de részekre bontva megjelöli a határidőket és a feladatokat, melyekre központi jóváhagyást kér.⁴² Amikor azonban hónapokkal később, június 23-án Majoros Vilmos alezredes, osztályvezető összefoglaló jelentésben áttekinti a nyomozás csaknem egyéves fejleményeit, elégedetlenségének ad hangot. Az ő szempontjai szerint utólag igazat kell adnunk neki. Az operatív tisztek működése nincs összehangolva, tétlenek, passzívak, a célszemélyek spontán megnyilatkozásaira várnak, nem folyamatos az információszerzés, nincs adat a *Malomkövek között* terjesztésére. Nincsenek végrehajtva a korábban megjelölt feladatok: például csak „Szabadai”-nak van foglalkoztatási terve, „Ridegvári”-nak és „Kovács”-nak nincs. Majoros fölveti KÖVIZIG-nél, Kósa és Varga munkahelyén a titkos kutatás ötletét (az üzemrendész tartalékos operatív tisztt). E sorok írójáról meg kell tudni, tart-e kapcsolatot nyugati szervekkel és személyekkel, akikől nacionalista anyagokat szerezhet be. Új hírszerzési lehetőségeket kell bevonni. S már szóba is hoz egy új szálát, „Zoltán” fn. ügynököt, akit – mivel hamarosan Lengyelországba utazik Kósa Ferenc társaságában – el kell igazítani.⁴³

„Zoltán” bizonyára nem tudott a „Trianon” fn. nyomozásról. Azzal kapcsolatos előzetes feladatot sem kapott, tehát önszorgalomból jelentette május 28-án, hogy Kósa Ferenc meghívta abba a küldöttségbe, amely hamarosan Lengyelországba utazik környezetvédelmi tapasztalatcserére. Részówa szól a meghívásuk, Kósa Ferenc ismerősének, az ottani műszaki egyetem egyik oktatójának jóvoltából. Kósa Ferenc és „Zoltán” mellett tagja a küldöttségnek Boross László, a Békés Megyei Tanács környezet- és természetvédelmi előadója (osztályvezető-helyettesi beosztásban) és dr. Forján Mihály, az MSZMP Békés megyei pártbizottságának gazdaságpolitikai osztálya mezőgazdasággal és környezetvédelemmel foglalkozó munkatársa. A magán-gépkocsival bonyolított út, mint látjuk, szakmai kapcsolatfelvétel volt, félhivatalos jelleggel, de magánkezdeményezésként valósult meg. Az országos szintet kikerülő helyi kapcsolatokat, ha nem is általánosan, de alkalmanként ekkor már eltűrték a hatalom birtokosai.⁴⁴

főkapitányság éves összegző jelentéseiben sincs nyoma (ÁBTL 1.11.10. Fnysz 324. 3. tétel 64–118/1981; ÁBTL 1.11.10. Fnysz 324. 3. tétel 64–232/83).

⁴¹ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 25–26.

⁴² ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 30–34.

⁴³ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 98–99.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 97. Forján végül családi okból nem tartott velük.

„Zoltán” részletes jelentése a június 30. és július 4. között lezajlott útról az öt közvetlenül foglalkoztató Békés megyei RFK III/II-es osztályához futott be július 9-én. Számos információt tartalmaz a lengyel helyzetről, a lakosság hangulatáról, politikai véleményéről, a „Solidarnost” (Solidarność, Szolidaritás) hatalmas népszerűségéről. Minthogy az ügynök idegen nyelven nem tudott, mindezt tapasztalat alapján és Kósa Ferenc tolmácsolása segítségével szűrte le, akinek – noha vele baráti és munkakapcsolatban állt – a lengyelekkel és a Szolidaritással rokonszenvező megnyilatkozásairól „Zoltán” bőven tudósította tartótisztját.⁴⁵

A jelentésből kapott a Békés megyei RFK III/III-as osztálya is, így új szál fonódott a Majoros őrnagy fejcsoválása után valamelyest élénkülő nyomozásba. Kósa Ferenc bűnlajstroma gyarapodott a lengyelországi vonatkozásokkal. Bár ezeknek semmi köze nem volt a romániai magyarok állapotához, ekkortól a lengyelországi helyzettel kapcsolatos megnyilvánulásait is figyeltették.

Nem sok idő múlva – ismét keresetlenül – megint egy új szál kapcsolódott, pontosabban újabb szálát vontak be a „Trianon” fn. nyomozásba. Juhász Kiss István rendőrhadnagy találkozott régi ismerősével (1981. IX. 10.), B. V.-vel, a rendőrség „társadalmi kapcsolatá”-val. B. V. elmondta, hogy „vallástörténeti” érdeklődése révén került kapcsolatba a munkahelyén dr. Kultsár Pállal. Kultsár a vallási kérdések iránt érzékenységet mutató fiatalembert meghívta szűkebb társaságába, dr. Oláh Jenő orvoshoz, Varga Ferenc feleségének sógorához, ahol többek között Guthy László gyulai református segédlelkész is jelen volt. Kiderült, hogy az összejáró baráti társaság külföldről érkező vallásos könyveket is olvas. B. V. hamarosan kiegészítő információkat adott róluk a rendőröknek. A vallási alapú összejövetelek havi rendszerességűek. Ezeken szó esett a lengyel eseményekről is, Kósa Ferencről úgy tudják, hogy Szolidaritás-felhívásokat hozott Lengyelországból. B. V. „indexes szépirodalmi műveket” (az Erdélyi Szépmíves Céh két világháború közötti, többségükben nem tiltott kiadványait értették ezeken!) kapott olvasni Kultsár Páltól. Kultsár a hozzá budapesti lelkészek gépelt formában eljutó prédikációit írógépen sokszorosítja és szétosztja. Alkalmanként prédikációkat tartalmazó magnetofonszalagokhoz is hozzájut. Ezek hallgatására saját lakásán összejöveteleket rendez.⁴⁶ A belügyet azonban ebben a vonatkozásban nem a hitbuzgalmi irányultság érdekelte, hanem az, hogy a sokszorosításukkal foglalkozó Kultsár Pál másolhatta-e a *Malomkövek* közöttet.

1981. október 10-én megint összegző jelentést készített a Békés Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. osztálya. Eseményről eseményre, lépésről lépésre, személyről személyre haladva átismételték, ami az előző hasonló iratokban olvasható. Módosult elképzelés szerint újra megpróbálták a „Trianon” fn. ügyben ekkor szereplő, számukra gyanús és ellenséges emberek között kapcsolatokat konstruálni. Közbevetőleg jegyezzük

⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 100, 102–105.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 109–113. Cseri Kálmán és Gyökössy Endre, később Farkas József budapesti református lelkészek írógéppel sokszorosított templomi igehirdetéseit nevezi meg a jelentés. A hitbuzgalmi iratok kiadásának szükségége, csaknem teljes hiánya magyarázza a vallási „szamizdat” korabeli széles körű elterjedését.

meg, ezúttal ezek valóban léteztek, csak másként, és főleg nem konspirációs céllal, mint elképzelték. „Az eddigi adatok alapján megállapítható, hogy Vargát és kapcsolatait egyházi tevékenységük, vallásos, kispolgári neveltetésük és magatartásuk, valamint részben nacionalista, részben irredenta érzelmeik kötik össze.” Szükséges „Ridegvári” és „Kovács” célirányos további aktivitása, valamint újabb hírszerzők föl kutatása. Varga, Kultsár és Kósa munkahelyének – korábban tervezett, de véghez nem vitt – titkos átkutatása, sőt a titkos házkutatás is szóba jöhet.⁴⁷

Ezután kértek engedélyt Békéscsabáról a budapesti központtól a bizalmas nyomozás kiterjesztéséhez Kósa Ferencre és Kultsár Pálra, továbbá a „Trianon” fn. személyi dossziéinak csoportdossziéivá történő átminősítésére.⁴⁸

Megítélésünk szerint ez – a hasonló helyzetekben a rendőri munka szempontjából nyilván előírt eljárás – a nyomozás tartalmán lényegesen nem változtatott. Az adatgyűjtésben Kultsár Pál személye került előtérbe. Mint bemutatásánál elmondtuk, ő régi „ismerőse” volt a titkosrendőrségnek. „Kovács” többször és ezután is rendszeresen jelentett róla, presbiteréről, gyülekezetének egyik legbuzgóbb tagjáról, mégpedig leginkább olyan dolgokat, amelyeket egyházi érdekből inkább elhallgatnia kellett volna a rendőrség előtt: megadta írógépezetének típusát, megerősítette a vallási iratterjesztő tevékenységéről adott korábbi információkat, ismertette baráti társaságát, az országos evangélikus hetilapba, az Evangélikus Életbe írt olvasói leveleinek megjelenését és elutasítását, a lakásán szervezett összejövetelek tematikáját, miként helyettesítette őt bibliaórán, sőt az általa kezdeményezett ökumenikus ifjúsági bibliaóra tervéről is jelentett.⁴⁹ „Ridegvári” távolabbi ismeretség alapján ugyanezekről adott számot. Újabb adatokat szolgáltatott Varga Ferencről és feleségéről, azután dr. Oláh Jenőéről, valamint saját segédlelkészéről, Guthy Lászlóról is. Azt szintén fontosnak tartotta beszólni, hogy Varga mérnök kijelentette, nem vesz részt a református egyház lengyeleket támogató, hivatalos segélygyűjtő akciójában, mert meggyőződése, hogy a pénzt nem a rászorulóknak kapják. „Ridegvári” ugyanakkor kénytelen jelenteni, hogy többször hasztalan kért tőle romániai magyarokkal foglalkozó újabb irodalmat. Figyelméből özvegy Kósa Ferencné Erdélybe gyakran kiránduló baráti körének is jutott.⁵⁰

Néhány, korábban megszólaló ügynök ismét jelentett. „Zoltán” újabb részleteket adott elő Kósa Ferenc politikai nézeteiről. Egy alkalommal gépkocsiban ülve fültanúja volt barátja és a KÖVIZIG egyik gépkocsivezetője beszélgetésének, amelyből kiderült, hogy Kósa Ferenc könyvtárában megvan Szoltsenyicin *Gulag-szigetcsoporthoz* című könyve. Igaz, lengyelül. Tartótisztje utasította, hogy kérje kölcsön, és kutasson fel lengyelül tudó személyt. Nincs nyoma a bizarr ötlet folytatásának.⁵¹ B. V. a rendőrségen számolt be Guthy László lakásán tett látogatásáról, ahol meglepetésére Varga és Kósa is jelen volt. Fölkeltette a rendőrség figyelmét azzal, hogy a jelenlévők sokszorosítási lehetőségek

⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 120–124.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 135–144.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 117, 126–128, 130–132, 147, 152, 155, 161–162.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 118, 147, 151, 157, 163, 167–169, 171, 173.

⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 148–149, 160, 165, 194.

íránt érdeklődtek tőle.⁵² Az előirányzat szerint megkérdeztek újabb, addig nem nyilatkozó ügynököket. „Rábai”-t a Kósa testvérekről, „Halászi”-t a magyar–román határt átlépő Dánielisz szalontai tanárról, „Puskás”-t Kultsár Pálról.⁵³ De éppúgy semmi érdemleges nem derült ki, mint a folyamatos, mintegy két esztendőn át tartó K-ellenőrzésből: Kósa Ferenc, özv. Kósa Ferencné, Kósa László, Varga Ferenc nevére érkezett levelek és nyílt postai lapok tartalmát rendszeresen összesítette a rendőrség. A folyamatos levélfelügyelés (rendőri megnevezéssel: K-ellenőrzés), valamint a célszemélyek és hozzátartozók külföldre utazásainak számbavétele sem szolgáltatott olyan adatokat, amelyekből intézményes külföldi kapcsolatokra következtethettek volna. Közben 1981 decemberében lezajlott Jaruzelski tábornok Szolidaritás-ellenes katonai puccsa, ám az eseményeknek nem találkoznak visszhangjával a nyomozás dokumentumaiban.⁵⁴ Ugyanígy nem hoztak a rendőrség szempontjából pozitív eredményt Szloszjár főhadnagy további, hálózaton kívüli eszközöket alkalmazó személyes nyomozásai sem. Hiába kereste föl például Kellő István tornatanárt, Varga Ferenc korábbi házsomszédját az iparitanuló-iskolában, aki ráadásul előzőleg a rendőrség „társadalmi kapcsolata” volt ifjúságvédelmi vonalon.⁵⁵

Gyűlt, halmozódott a nyomozati anyag, ám egyre kevesebb új s főleg a rendőrség által kívánt irányba mutató információ bukkant föl. Az 1982. augusztus 16-i keltezéssel ellátott „értékelő jelentés” számolt először – bár burkoltan – azzal, hogy a nyomozás az eredeti célokhoz viszonyítva eredménytelen lesz. Ez volt az utolsó nekirugaszkodásuk az ügynek. De még megismételték az összes „terhelő” adatot, és nagyon határozott, fenyegető hangnemben fogalmaztak. „Megállapítottuk, hogy Varga Ferenc, Kósa Ferenc és dr. Kultsár Pál magatartásában és kapcsolatában egyaránt közrejátszik egyházi, vallásos és kispolgári neveltetésük és magatartásuk, valamint részben ebből, részben származásukból fakadó nacionalista érzelem.” „Operatív bizonyítékokat szereztünk a Vargával szoros kapcsolatban álló Kósa Ferenc politikailag káros nézeteiről...” és így tovább. Elismerték, hogy a *Malomkövek között* 1981 eleje óta nem bukkant föl látóterükben, ám most sem tudják, ki volt Gyulán elsődleges terjesztője és mi lett a további sorsa. A Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányságtól értesültek, hogy ott hasonló ügyben szintén indítottak két előzetes ellenőrzést, azonban szereplőinek a gyulai esettel nincs kapcsolatuk. Ugyancsak elismerték, hogy a célszemélyek nem folytatnak nyilvános propaganda- vagy szervezőtevékenységet. De még mindig szükségesnek tartják az ellenőrzéseket: Kósa Ferenc, Varga és Kultsár munkahelyén további adatgyűjtést, Kósa Ferencről környezettanulmány készítését, sőt a már lezárt „Nosztalgia” fn. nyomozás szereplőjének, Székely Jánosnak az esetleges kapcsolódására vonatkozó utóellenőrzést is.⁵⁶

⁵² ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 145–146.

⁵³ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 156, 159, 172, 174.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 64–65, 79–84, 93, 96, 101, 106, 114, 119, 129, 133–134, 150, 153–154, 158, 164, 166, 170.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 116.

⁵⁶ A nyomozásért felelős Szloszjár főhadnagy, valamint Majoros alezredes és Elekes Imre ezredes írták alá (ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 175–179). Vincze Gábor történész, tudományos kutató (Hódmezővásárhely) közléséből tudom, hogy szegedi középiskolás korában, 1980 tavaszán hozzájutott az íráshoz.

Ezután a nyomozás lezárásáig a csoportdosszié tanúsága szerint már alig történt valami. Szloszjár főhadnagy fölkereste a Vízügyi Igazgatóság MSZMP-alapszervi titkárát, Debreczeni Mihályt, aki állásánál fogva a rendőrség szóhasználata szerint „hivatalos kapcsolat”-ként munkájukat és magatartásukat dicsérve, pozitív referenciát adott mindhárom célszemélyről. Ezt a véleményt Goda Péter, az intézmény igazgatója megerősítette.⁵⁷ Ugyancsak Szloszjár ellenőrizte „Ridegvári” egy évvel korábbi (1981. IX. 30-!) jelentését, miszerint Kósáné Hunyad Tünde, a gyulai Tüdőgondozó Intézet asszisztense Szolidaritás-jelvényt tűzött ki a munkahelyén. Dr. Vincze Árpád főorvos, alapszervi párttitkár és Spák József, Kósáné közvetlen munkahelyi vezetője szintén hivatalos kapcsolatként egybehangzóan kijelentették, hogy az állítás valótlan.⁵⁸ Közben elkészült Kósa Ferencéről a környezettanulmány, amely lakásszomszédaik adatszolgáltatása alapján családi életükről és magatartásukról fenntartás nélküli elismerő véleményeket rögzített és a „Trianon”-ban megfogalmazott gyanúra semmiféle következtetést nem szolgáltatott.⁵⁹ E tanulmány írójáról a központi belügyi nyilvántartás után az illetékes budapesti rendőrségi osztályt is megkérdezték. A válaszban olvasható: „Dr. Kósa László személye egyetemi tanulmányai, illetve munkaviszonyban töltött évek alatt látóköreinkbe nem került.”⁶⁰ Alább visszatérünk a közlés valóságtartalmára.

A bizalmas nyomozásról „értékelő jelentés lezárási javaslat” 1982. december 20-án kelt. Az ideológiai és politikai szövegekkel megtűzdelt szöveg részletesen megismételte az augusztusi összefoglalóban olvasható áttekintést. Véglegesen elismerte, hogy a *Malomkövek között* útját nem sikerült követni, föltehető, hogy egyetlen példány járt körbe olvasói között, a célszemélyekre pedig nem tudtak törvényellenes cselekedeteket rábizonyítani. Egyedül Kósa Ferencel tesznek még próbát lengyel kapcsolatairól és rokonszenve okán. Az ügynökök védelme miatt csak vele szemben lehet rendőrileg intézkedni. Közben megtalálták a dekonspirálás kivédésének módját. El kell hitetni Kósa Ferencel, hogy késedelemmel bár, a lengyel elvtársak jelentettek Budapestre 1981. évi útjukról. Itthoni viszonylatban csak B. V. jelenlétében tett kijelentéseire lehet hivatkozni, ő dekonspirálódhat, mivel rá nincs szüksége a rendőrségnek, egyébként MSZMP-tag, a felesége pedig belügyi dolgozó. Kósa Ferencet behívják a főkapitányságra, és megpróbálnak tőle további terhelő adatokat kapni Vargáról meg Kultsárról. Ha sikerül, mindhárman rendőri figyelmeztetésben részesülnek, ha nem, akkor csak ő. Vargára és Kósára figyelődossziét nyitnának, mert társadalomra veszélyes elemek. Budapestről (BM III/III. főcsoportfőnökség) hamarosan engedélyezték a tervezetet. Az irat minisztériumi ellenjegyzője azonban a lapszélre ráírta,

Miután gépelve sokszorosította, följelentés nyomán rendőri ügye lett belőle. Ezen a helyen is köszönöm információját.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 191–192.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 118, 193. Kósa Ferencről a csehszlovák vámellenőrzésnél minden lengyel újságot és broszúrát elkoboztak, a valóban magával hozott jelvényeket azonban nem találták meg. Ezekről Kósa Ferenc Gyulán csak egészen szűk körben beszélt, de az eljuthatott „Ridegvári” fülébe, aki a kitűzés meséjét kombinálta az értesülésből.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 186–189.

⁶⁰ ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 55, 87–88, 184–185.

hogy Kósát a beszélgetés során „pozitívan befolyásolják”, ugyanő helytelenítette B. V. dekonspirációját.⁶¹

Kósa Ferencel a „pozitív befolyásolási céllal nevelő jellegű beszélgetés”-t 1983. február 4-én folytatta le Szloszjár főhadnagy. Miután nehézség nélkül elhitette vele a lengyel elhárításról szóló mesét, Kósa Ferenc beszámolt 1981. évi útjukról. Ezután a tisztt megmutatta neki a *Malomkövek között* fotómásolatát (feljegyzése szerint nem a Gyulán fölbukkanó példányt) és az *Erdélyi Kiáltvány* című, Gyulán szintén a kezükbe kerülő, de a nyomozásban nem említett anyagot. Kósa Ferenc tagadta, hogy ismerné ezeket. A rendőri összegzés szerint Szloszjár tudta, hogy nem volt hozzá őszinte, de a hálózat veszélyeztetése miatt – a budapesti utasításnak megfelelően, ugyanis B. V.-t sem adhatták ki – nem leplezhette le. Csak annyit mondott el neki Kósa, amit bizonyítani tudtak, ám vigyázott, hogy sem lengyel, sem hazai barátait ne kompromittálja. Szloszjár figyelmeztette, hogy ne folytasson ellenséges tevékenységet, és rögzítette a köztük zajlott vitát is. Kósa Ferenc kijelentette, hogy szerinte lehet neki a hivatalossal ellenkező véleménye is. A rendőrtiszt ezt elismerte, de hozzátette, hogy azt ne terjessze.⁶²

1983. március 8-án megszületett a határozat a „Trianon” fn. csoportdosszié lezárásáról. Végül sem Kósát, sem Vargát nem vették operatív nyilvántartásba, Kultsárt viszont „ellenforradalmi” múltja miatt meghagyták benne.⁶³

Összegzés

1. A nyomozás sikertelensége

Ismerjük el, s ebben alighanem az olvasók jelentős része egyetért velünk, hogy a „Trianon” fn. nyomozásnak – abban az értelemben, hogy nincsenek fordulatai, izgalmas részletei és nem tartalmaz komoly rejtélyeket – meglehetősen unalmas története van. S talán a szereplőket meg a helyszínt egyáltalán nem ismerő akár elveszhet a történet bemutatása során idézett részletek között. Más kérdés, hogy a célszemélyeknek bizonyára izgalmas perceket szerzett volna, ha közben elolvassák a politikailag-ideológiailag elmarasztaló jelentéseket és minősítéseket, ám ezekről nem értesültek, mert az ügy nem került vizsgálati szakaszba.

Vajon miért nem? Nevetséges lenne három évtized távolából számon kérni, hogy a bízalmas nyomozásban konkrétan miért nem tették meg ezt vagy azt a lépést, amely szempontjából több eredménnyel jártak volna. Ám azt a közhelyes minősítést sem fogadhatjuk el, hogy a nyomozók „tették a dolgukat” és teljesítették munkájukat. Nincs semmi rendkívüli abban, hogy „mi” az ellentétes oldalon állva számos többlet- (főleg a

⁶¹ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 195–206.

⁶² ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 207–211. Kósa Ferenc szóban megerősítette a rendőri jelentés hitelességét, a beszélgetés valóban így zajlott le. Különben Lengyelországban sem korábban, sem utóbb nem volt az ügynek rendőrségi következménye.

⁶³ Szloszjár március 16-án zárta le és irattározta a „Trianon” fn. dossziét (ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 212–215).

belügyesektől eltérő, más) ismeret birtokában másként láttuk ügyeinket, és aránytalanul többet tudtunk azokról, mint a nem kellően leleményes nyomozók. Akik nem mindig vettek észre az összefüggéseket, nem ismerték föl az emberi kapcsolatok tartalmát és erősségét, ami hozzájárult, hogy a nyomozást csekély eredménnyel zárták.

Ugyanakkor igaz, hogy az eleve nem nagy horderejű ügyben nehéz feladat volt (lett volna) a beérkező, a nyomozás kiindulásához képest egyre közömbösebbé és érdektelenebbé váló adalékok között büntethető következményeket és összefüggéseket találni. Az idő múlásával halványodó tét mind jelentéktelenebbé vált. Egyetlen, nem nagy terjedelmű, ma már kiemelkedő fontosságúnak sem mondható gépirat után nyomoztak, csaknem három esztendeig csoportnyi hálózati tagot és hivatásos állományú tisztet mozgatva, más információszerző eszközöket is alkalmazva. Valószínűleg Szloszjár György érzékeltette ezt a folyamatot, habár írásban nem rögzítette. Elvégre a titkosrendőrségnek folyamatosan bizonyítani kellett léte, költségei, munkája szükségességét. Ezért akár fölnagyíthatnak viszonylag ártalmatlan ügyeket, ha már belefogtak.

Munkájukat az is minősíti, hogy a nyomozati anyagban rendszertelenül, de visszatérően előfordulnak adatbeli pontatlanságok. Nem arra gondolunk, hogy az ügynöki jelentések számos olyan megállapítást tartalmaznak, amelyek egy részének bizonytalanságát maguk a jelentők is jelzik, hanem a nyomozók téves, akár hiányos adatrögzítésére vagy nyilvántartására: nevek írása, azonosítása, munkahely vagy családi állapot megnevezése, kézírás hibás olvasata, szembetűnően nem helytálló értelmezések stb. Lehet ezekről állítani, hogy hivatali anomáliák és a hozzájuk hasonló a rendőri munkába óhatatlanul mindig becsúszhatnak, de a magyarázat mellett is tények maradnak. Komolyabban eshet a latba, ha a titkosrendőrség nem tud olyan előzményekről, melyeket apparátusa beszerezhetne, és nem ismer föl olyan összefüggéseket, melyek fontosak lehetnének számára.

Szabadjon ezt magántörténelmemből vett, kissé távolabbról kapcsolódó példával illusztrálnom. A Budapesten rólam és feleségemről 1981. március 24-én keltezett környezettanulmányban megjegyezték, hogy tartalmazza az 1977 áprilisában a BM III/II/2-a alosztály részére készített hasonló anyag főbb megállapításait.⁶⁴ Ez az irat időközben elveszhetett vagy elkeveredhetett, mert nem kaptam kézbe, amikor 2001-ben a Történeti Hivaltól (ekkor még így hívták a történeti levéltárat) állampolgári jogon kértem a rám vonatkozó anyagot.⁶⁵ Viszont ugyanekkor, 2001-ben hozzájutottam, „Nemes Endre” ügynök által a munkahelyemen, az MTA Néprajzi Kutatócsoportjában 1979-ben készített részletes jellemzéshez, melynek értékelői nem tudtak az 1977-es környezettanulmányról.⁶⁶ Az 1979 tavaszán készült jelentés tartótiszti értékeléséből egyébként kiderülhetett, hogy a „Subások” és a „Csapongó” fn. bizalmas nyomozás célszemélyeinek a kapcsolata vagyok (voltam). Mindez azért megjegyzésre méltó, mert mint fentebb idéztem, a BM

⁶⁴ ÁBTL 3.1.5. O-18.438. „Trianon” 87-88.

⁶⁵ Keletkezésének időpontja összefügghet első nyugati turistaútlevél-kérelmem benyújtásával és a BM Igazgatásrendészeti Osztályára szóló 1977. május 20-i idézéssel, amelyen – eredménytelenül – megkíséreltek a hálózatba beszervezni (az idézést ma is őrzöm).

⁶⁶ Igaz, ez a jelentés a BM III/III/4-c alosztályra futott be (ÁBTL 3.1.2. M-39.047. „Nemes Endre” 44-48), a Békéscsabára küldött anyagot viszont a BM III/2-e alosztály jegyezte.

III/III-2-a alosztály Békéscsabára küldött tájékoztatása szerint 1982-ig nem kerültem a látóterükbe. Másik alkalommal az ugyancsak a fővárosból Békéscsabára küldött anyagból, amely útlevél-ellenőrzés címen külföldi utazásaim listáját tartalmazta, hiányzott az 1977. őszi háromhónapos finnországi ösztöndíjas tanulmányutam. Az utóbbi ismerete magyarázatot adhatott volna a belügyesek által olvasott levelezésem tartalmának egy részére. Ez az eset az állambiztonság különböző szervezeti egységei közötti együttműködés pontatlanságait vagy a hivatali ügymenet hiányosságait, talán hanyagságait mutatja, hiszen bár volt központi nyilvántartás, így az egyes osztályok adatkezelése nem kapcsolódott egymáshoz, ami számomra szerencsés körülménynek bizonyult.⁶⁷

2. Értelmiségi ügy

Ha a bemutatott bizalmas nyomozás történeti súlya nem is számottevő, dolgozatunk esettanulmányként példát szolgáltat arra, mind általában, mind konkrétan Gyula viszonylatában, hogy a kései Kádár-korszakban hogyan és miért figyelte a politikai rendőrség egy kisváros értelmiségét. A diktatúra miként hatolt be és mennyire mélyen a társadalom szövetébe, s a maga kisszerűségében is fojtogató légkörével hogyan próbálta manipulálni a helyi közösségek mindennapjait.

A nyomozás különös, de az állambiztonsági szolgálatok tevékenységében nem ritka ellentmondása a felek, a „mi és ők” közötti jelentős képzettségbeli különbség. A célszemélyek és a hálózat tagjai felsőfokú végzettségűek, és – szakterületük különbözősége mellett – csaknem mindannyian humán érdeklődésűek, míg az operatív tisztek közül egyedül Szloszjár Györgynek van felsőfokú diplomája, aki ezzel és nyelvismeretével kiemelkedik tiszttársai közül.⁶⁸ Az elemi iskolai osztályok után következő ÁVH-s és rendőrtisztai főiskolákat meg marxista–leninista esti egyetemeket nem számíthatjuk értelmiségképzésnek. Nincs nyoma azonban, hogy az operatív tiszteket zavarta volna ez a köztük és a közvetlen társadalmi tapasztalat alapján általuk alig ismert emberek közötti különbség. Ahhoz nem volt szükség értelmiségi habitusra és tudásra, hogy a „Trianon” fn. ügy célszemélyeit és kapcsolataikat azoknak az eszméknek a képviselőivel (nacionalizmus, sovinizmus, irredentizmus) gyanúsítsák, majd vádolják, amelyek ellen a pártállami politika identitása meghatározó részeként évtizedes folytonosságban harcot hirdetett. Ráadásul – megállapításuk szerint – a politikai-ideológiai tévelygés gyűjtőfogalma, a sokat kárhoztatott „kispolgáriság”, sőt a klerikalizmus jellemezte a megfigyelteteket. Mindehhez illegális iromány(ok) olvasása és terjesztése járult, s ezek az emberek időnként kisebb baráti körökben, társaságokban ápolták és kicserélték gondolataikat. Együtt volt tehát a diktatúra szemében a társadalmi „rossz” egész halmaza.

Ugyanakkor a *Malomkövek között* után nyomozva a magyarországi belügyi hatóság nem a Magyar Népköztársaságot, hanem Romániát sértő esetben lépett föl. Márpedig ezzel – bár nem nyilvánosan – igazolta, amit a hivatalos politika váltig tagadott, hogy Ma-

⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O–18.438. „Trianon” 114.

⁶⁸ Sőt a fiatal Szloszjárnak volt egy kimondottan „értelmiségi kalandja” is. Kétegyházi tanár korábban helytörténeti mű társszerzője: MIKUS György – SZLOSZJÁR György – ZIELBAUER György: *Kétegyháza község története a felszabadulástól napjainkig*, kézirat, szerk. Telek Mihályné, Kétegyháza, 1969.

gyarország számára nem közömbös a szomszédos szocialista országokban élő magyar kisebbségek helyzete. Akik a kérdés iránt felelősséget érezve benne éltünk a korban, bele tudunk illeszkedni a hazai belügy ellentmondásos „logikájába”. A magyarországi belügyet ugyanis nem a romániai magyarok sorsa foglalkoztatta, hanem a román és magyar pártideológiában egyaránt veszélyesnek minősített nézetek ürügyén saját állampolgárai ellen lépett föl egy másik állam érdekében.

Eközben Gyula városa élte a maga mindennapi életét. Ennek a korszaknak a helytörténete még föltárára vár. Elmondható azonban, hogy az 1970–1980-as évek fordulójára valamelyest javult a trianoni békeszerződés (1920) és a megyeszékhely elvesztése (1950) következményeként kialakult hátrányos helyzet. Gyula műemléki környezete és fürdője révén nemcsak országosan, hanem egyre inkább külföldön is keresett turisztikai célpont lett. Csekély ipartelepítést is sikerült elérnie a település vezetésének. Kisváros maradt azonban, ahol – elkopott szófordulattal – csaknem mindenki ismer mindenkit, legalább a munkahelyeknek köszönhetően a település nagyságrendjéhez viszonyítva jelentősnek mondható értelmiségi rétegben. Nyilvánvalóan semmi különleges nincs abban, hogy ezeknek az embereknek egy része barátság, érdeklődés, munkahely, szakma vagy világnézet szerint csoportosult, szorosabb kapcsolatot ápol. A titkosrendőrség azonban feladatának tartotta ellenőrzésüket, és körükben „szűrő-kutató munkát” végzett. Bizonyos, hogy a „Trianon”-ügyben szereplő csoportok mellett vagy párhuzamosan Gyulán más csoportokat is figyeltek.⁶⁹ Országos viszonylatban a helyi esetek föltáráspan még a kezdeteknél jár a kutatás, ezért összehasonlításra alig van lehetőség. Láttuk, Gyulán a belügyesek hálózata kiterjedt a szellemi munkát végző, minden fontos intézményre (Vízügyi Igazgatóság, megyei kórház, gimnázium, határőrség) és szakmai rétegre (orvosok, jogászok, mérnökök, tanárok, lelkészek). Továbbá társadalmi kapcsolataik, azután a tartalékos belügyi tiszték, akár éppen üzemi rendészek vagy aktív tanárok személyében, és pozíciójukkal összefüggően a hivatalos kapcsolatok sok helyen segíthettek neki. Érdemes megjegyezni, hogy a belügyi hálózattal szemben működött polgári szolidaritás is. A környezettanulmányok tanúsítják a lakótársak, szomszédok, a munkahelyeken a kollégák és vezetők jóindulatú magatartását.

3. A „Malomkövek között” utóélete

Történetünknek a rendőrség által keresett dokumentummal kapcsolatos csattanója, hogy amikor a Történeti Levéltárban tanulmányozni kezdtem a „Trianon” nevet viselő dossziét, magára az iratra egyáltalán nem emlékeztem. Megkérdeztem Varga Ferencet és Kósa Ferencet, negyedszázad távlatából ők sem emlékeztek rá. Kérdezősködtem romániai és magyarországi ismerősektől és barátoktól, akikről feltételeztem, hogy ismerhették, de csak Székely János tudott róla. Határozottan cáfolta azonban, hogy megsemmisítette volna, mint a rendőrség feltételezte róla. Sem ő, sem én nem tudjuk

⁶⁹ Emlékeztetünk a Székely János és barátai utáni fentebb említett nyomozásra vagy a Simonyi Imre költő körül kialakult tisztelői kör szemmel tartására. Az utóbbiról titkosszolgálati anyagra támaszkodva hosszabb riport látott napvilágot (BOD Péter – BOD Tamás: *A megfigyelt. Simonyi Imre József Attila-díjas költő több évtizedes állambiztonsági megfigyelése*, Élet és Irodalom 2008. január 18., 10–11).

fölidézni, kitől kaptuk, és kinek adtuk tovább vagy vissza, esetleg sokszorosítottuk volna. A kérdezősködés után egy évvel véletlenül akadtam saját irataim között a fentebb bemutatottakra. A végül egyetlen példányt feltételező rendőrségi konklúzióval egyetértve, emlékezet hiányában – bármily groteszk is ez a következtetés – én sem zárhatom ki, hogy az egyik birtokomban megmaradtat olvasták az érdeklődő gyulaiak. Föltevésemet az említett, annak idején Gyulára általam közvetített Schöpflin- és Csonka-tanulmányok erősítik.⁷⁰

Több oka lehet a feledésnek. Említettem Jean Csonka dolgozata emlékének elhalványulását. Talán középkori témája, szaktudományos jellege magyarázza a feledést. Schöpflin György nemzetközi kontextusú tanulmányát – föltehetően ezért – viszont nem felejtettem el. Utólag találgatva elmondható, hogy a *Malomkövek között* a maga nemében fontos, de nem képvisel igazán komoly súlyt és eredetiséget. Az 1970–1980-as évek fordulójától romániai magyarokkal foglalkozó könyv és tanulmány egyre több jelent meg Nyugaton vagy szamizdatként került forgalomba Magyarországon. Ezek között talán hatásosabbak és tartalmasabbak is akadnak, és elhomályosították a *Malomkövek között* emlékét.

4. Volt-e foganatja a „Trianon” fn. bizalmas nyomozásnak?

Vajon a rendőri akció nyomán változott-e a célszemélyeknek a rendőrség által társadalomilag és politikailag ellenségesnek minősített magatartása és érdeklődése? Nyugodtan mondhatjuk, nem, mert a 1980-as évek derekán a kisebbségi magyarok helyzete már olyan fokon közbeszéd tárgya lett a magyarországi társadalomban, hogy komolyabb retorziótól egyre kevésbé kellett tartani. Nem állítjuk, hogy ügyesen túljártunk a politikai rendőrség eszén, inkább csak vigyáztunk, nehogy hozzájussanak bizonyos információkhoz. Valamilyen konspirációs szabályokat, valószínűleg nem mindig tudatosan, addig is betartottak az emberek, hiszen a kisebbségi magyarok sorsáról korábban nyilvánosan évtizedekig tilos vagy nem volt tanácsos beszélni. A nyomozás persze nem tudott kimutatni nyílt és széles körű, az államrend szempontjából büntetendőnek minősíthető föllépést, hiszen ilyen nem is történt. Az érintettek azonban föltehetőleg óvatosabbak lettek, bár magáról az ügyről és részlegesen annak tartalmáról szereplői csak Kósa Ferenc beidézése után, tőle értesülhettek. „Kovács” sietett jelenteni, hogy a Kultsár Pál lakásán tartott első evangélikus-református bibliaóráról (1983. március) Kósa Ferenc a rendőrségi „beszélgetésre” hivatkozva mentette ki magát nála, és másokkal együtt kérte, legyen ennek az alkalomnak máskor az evangélikus templom a helye.⁷¹

⁷⁰ Az illegális magyarországi olvasmányok között forgó, az észtek helyzetével foglalkozó, azonos című könyvet ugyancsak ma is őrzöm a könyvtáramban (Sirje SINILIND: *Malomkövek között. Följegyzések az észtországi szovjet nemzetiségi politikáról, 1940–1984*, finnül ford. Bélaffy M. András, AB Független Kiadó, h. n., 1988, 186 oldal).

⁷¹ ÁBTL 3.1.2. M–42.184/1. „Kovács György”. 214–216. Mint erre 1978-ban is volt már példa. Akkor legalizálásába – rendőri utasításra – „Kovács” bejegyeztetett, és „Ridegvári” is följánlotta református egyházi presbiteri termét (ÁBTL 3.1.2. M–42.184/1. „Kovács György” 74–75).

„Kovács” ezután is jelentett a részben általa, részben barátja, Guthy László református segédlelkész által vezetett hitbuzgalmi alkalomról, de a „Trianon” fn. ügyszám adatait már nem szolgáltatott. A továbbiakban esetenként református lelkészárságairól és híveikről is tájékoztatta a rendőrséget, azonban ügyszám tevékenységének történetét – nem tartozván tárgyunkhoz – nem követjük.⁷² A következő években „Láng”-ot ismételten kérdezték Székely Jánosról, de nem adott érdemi információt.⁷³ 1988 utánról nincs tudomásunk a „Trianon” fn. ügy szereplőinek rendőri utóellenőrzéséről.⁷⁴

Levéltári források: ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

1.11.10. Fnyisz 324. A Békés megyei RFK állambiztonsági szervének éves összefoglaló jelentései

3. tétel 64–118/1981.

3. tétel 64–232/83.

2.2.2. Hálózati nyilvántartás. 6-os karton

2.2.2. M-napló

2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai. BM Békés Megyei Rendőr-főkapitányság

1982. Bor Imre

1359. Juhász Kiss István

2406. Majoros Vilmos

2836. Szloszjár György

A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék, beszervezési dossziék
B–160.068. „Zoltán”

A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék, munkadossziék

M–39.047. „Nemes Endre”

M–39.660. „Puskás”

M–41.471. „Láng”

M–42.184. „Kovács György”

M–42.184/1. „Kovács György”

M–42.184/2. „Kovács György”

⁷² ÁBTL 3.1.2. M–42.184/1. „Kovács György” 178–179, 206, 208. A 3. munkadossziében több mint húsz alkalommal foglalkozik református lelkészekkel (ÁBTL 3.1.2. M–42.184/2. „Kovács György”). Utoljára 1988-ban kapta feladatul Kósa Ferenczel környezetvédelmi kérdésekben beszélgetés kezdeményezését (ÁBTL 3.1.2. M–42.184/2. „Kovács György” 128).

⁷³ ÁBTL 3.1.2. M–41.471. „Láng” 116–117, 138, 153.

⁷⁴ Ezúttal is köszönöm Vörös Gézának, az ÁBTL történész-levéltárosának munkámhoz nyújtott nélkülözhetetlen segítségét, valamint Kiss Rékának dolgozatom elolvasását és a hozzáfűzött értékes észrevételeket.

- 3.1.5. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék, operatív dossziék
O-13.586/5. A református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása
O-13.586/7. A református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása
O-18.438. „Trianon”

Centrál kávéház, Budapest